

УДК 340.6:343.226

*Т. М. Хомич**викладач кафедри правосуддя та кримінально-правових дисциплін
(Національний університет "Острозька академія")*

ФІЗИЧНЕ НАСИЛЬСТВО ЯК ОДНА ІЗ ФОРМ ВЧИНЕННЯ НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї

Насильство є всесвітньою проблемою, яка щоденно завдає шкоди найціннішим благам людини – честі та гідності, здоров'ю, а то й життю. З насильством людина може зустрітися всюди: в приміщенні чи на вулиці, на роботі і під час відпочинку. Але найбільш прикро, несправедливо та навіть абсурдно, що людина може зазнавати насильства і в її єдиному прихистку, в своїй власній фортеці від усіх бід та негараздів зовнішнього світу – в сім'ї, від рідних і дорогих їй людей. Таке насильство завдає не лише фізичного болю, моральних страждань, але й підриває почуття безпеки, захищеності особи, тримає її у стані постійного нервового напруження, що може призвести до розладів психіки, депресій, нервових зривів чи розвитку психічного захворювання.

Зараз багато говориться про необхідність запобігання насильству в сім'ї та реальної допомоги жертвам такого насильства. Проте початковими завданнями повинні бути: виявлення таких осіб, ідентифікація відповідних дій як насильницьких та широке інформування населення про те, в яких формах може вчинятися насильство в сім'ї, чи можна вважати насильницькими ті чи інші дії одного члена сім'ї проти іншого.

Проблему визначення поняття насильства та форм його вираження протягом останніх років досліджували такі вчені як Л. Л. Ананіан,

Ю. М. Антонян, Л. Д. Гаухман, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, В. В. Іванова, Л. В. Крижна, Ю. В. Лисюк, Н. В. Машинська, Л. В. Сердюк, В. І. Шахов та інші. Однак їхні праці містять окремі аспекти проблеми насильства в сім'ї та способів його запобігання, а питання аналізу форм вчинення насильства в сім'ї загалом та фізичного насильства зокрема детально не розглядалися, що і обумовило обрання теми даної наукової статті.

Завданнями даного дослідження є: визначення поняття насильства як загальнонаукової та правової категорії; виділення основних ознак юридичного поняття насильства та особливостей насильства в сім'ї; розкриття змісту поняття та форм прояву фізичного насильства в сім'ї.

Є різні підходи до визначення поняття насильства. Гусейнов А. А. пропонує два підходи – абсолютиський та прагматичний. Згідно першого, поняття насильства несе чітко виражене негативне оціночне навантаження, фактично прямо ототожнюється зі злом взагалі. Прагматичний підхід орієнтується на ціннісно нейтральне і об'єктивне визначення насильства і ототожнює його з фізичною і економічною шкодою, яку люди спричиняють один одному [1, с. 35]. Другий підхід вважається більш вдалим, адже дозволяє виокремити, так зване, корисне, виправдане насильство, проте не містить критеріїв такого поділу. Якщо визначати насильство лише через спричинену шкоду і виправданим насильством вважати те, яке допомагає попередити більше, тяжче насильство, то стикаємося з проблемою визначення міри насильства, одиниці його обчислення, якої в об'єктивному вигляді не існує. До міри завданого насильства входить не лише інтенсивність фізичного болю, але й моральні страждання особи, її внутрішнє сприйняття виправданості завданої їй шкоди, і, нарешті, добровільний характер такого насильства. Так, біль пацієнта при видаленні йому хворого зуба або людини, яка з необережності поранила себе, за інтенсивністю може бути значно більшим, аніж при необґрунтованому ударі під час затримання працівниками

правоохоронних органів. Тому в поняття насильства обов'язково повинні включатися не лише об'єктивні, але й суб'єктивні критерії. Так, Гусейнов А. А. визначає насильство як "такий примус і така шкода, які здійснюються всупереч волі того або тих, проти кого вони направлені" [1, с. 36].

В тлумачних словниках насильство визначається як: 1) застосування фізичної сили до кого-небудь; силування, гвалт, примус; 2) застосування сили для досягнення чого-небудь; примусовий вплив на когось, щось [2, с. 303]; 3) дія обмежувальна, образлива, незаконна і свавільна [3, с. 469]. З точки зору політології насильство (у політиці) трактується як навмисна дія, спрямована на знищення людини (людей) або завдання їм шкоди і яка здійснюється поза їх волею [4, с. 382]. Короткий енциклопедичний словник соціальної роботи визначає насильство наступним чином: "примус (дія), що здійснюється індивідом або групою для досягнення поставленої мети, і який пов'язаний з прямим нанесенням фізичної, психологічної або моральної шкоди іншій особі або з загрозою такого нанесення" [5, с. 536]. З юридичної точки зору насильство – це умисний фізичний чи психічний вплив однієї особи на іншу, проти її волі, що спричиняє цій особі фізичну, моральну, майнову шкоду або містить у собі загрозу заподіяння зазначеної шкоди зі злочинною метою. Такий вплив на особу здійснюється вчиненням певних умисних діянь. Як правило, насильство вчиняється діями, що є активною поведінкою особи. Однак відомі випадки вчинення насильства і шляхом пасивної поведінки... [6, с. 501].

Видається некоректним включати в загальне поняття насильства ознаку незаконності, адже інколи застосування насильства є цілком законним і навіть корисним для людини. Так, лікарі в своїй діяльності досить часто застосовують насильницькі дії (проти волі хворого, проте, в необхідних випадках – за згодою рідних) щодо пацієнта з метою врятувати йому життя (наприклад, ампутація частини тіла у випадку гангрени). Так

само і насильство щодо членів сім'ї може мати корисну мету, зокрема, примусове годування дитини, яка відмовляється їсти на знак протесту проти певних дій батьків (наприклад, "не буду їсти, доки не купите мені іграшку"). В цих випадках насильство вчиняється з метою допомогти самому об'єкту насильства, а не заради задоволення потреб його суб'єкта, а тому і визнається виправданим, легальним. Крім того, в деяких випадках застосування насильства визнається законним навіть якщо воно і не приносить ніякої користі об'єкту насильницьких дій (при необхідній обороні, затриманні злочинця тощо). Антонян Ю. М. розрізняє руйнівне та конструктивне насильство, яке реалізується заради цілей, які є соціально схвальними. Проте і конструктивне насильство містить у собі руйнування, нанесення комусь шкоди. Тому насильство саме по собі нейтральне, воно стає руйнівним або конструктивним залежно від того, в чому полягає його зміст і які цілі воно переслідує [7, с. 40].

Отже, можна виділити такі ознаки насильства як соціального явища:

- наявність як мінімум двох суб'єктів;
- здійснюється проти або поза волею особи, на яку воно спрямоване;
- умисний характер діяння;
- спричиняє або може спричинити шкоду.

Такі ознаки як зовнішній та негативний характер дій, що складають насильство, не є обов'язковими, адже воно може вчинятися і у формі погроз, словесних образ, а також, як вже було сказано, нести позитивний результат.

З юридичної точки зору до поняття насильства також додаються такі ознаки як суспільна небезпечність, протиправність діяння, а така ознака як наявність мінімум двох суб'єктів в деяких випадках, як виняток, може бути відсутньою (наприклад, при самоскаліченні з метою ухилення від військової служби наявний лише один суб'єкт, який вчиняє протиправне насильство проти самого себе).

Наука кримінального права визначає насильство як зовнішній зі сторони інших осіб умисний та протизаконний фізичний або психічний вплив на особу (або групу осіб), який здійснюється проти або поза її волею і здатний спричинити їй органічну, фізіологічну або психічну травму, а також обмежити свободу її волевиявлення або дій [8, с. 52]; усвідомлене застосування фізичної сили для порушення тілесної недоторканості іншої особи поза її волею або всупереч їй, або погрози вчинення насильницьких дій [9, с. 34]; суспільно небезпечний протиправний фізичний чи психічний вплив на людину, який здійснюється всупереч або поза її волею, становить небезпеку для її життя чи здоров'я в момент заподіяння, позбавлення свободи, яке може потягти заподіяння шкоди різного ступеня тяжкості або смерть [10, с. 16].

Настання суспільно-небезпечних наслідків не є основною ознакою протиправного насильства, адже воно може і не спричинити ніяких видимих наслідків, проте заподіяти шкоду психічному здоров'ю особи, завдати їй як фізичного болю, так і психічних страждань.

Таким чином, поняття насильство в юридичній літературі розглядається в кількох аспектах: 1) як фізичний чи психічний вплив на іншу людину; 2) як спосіб вчинення злочину; 3) як ціль, а не засіб вчинення діяння.

Залежно від сфери суспільних відносин, в якій воно вчиняється, насильство має свої особливості. Тому варто виділити особливі ознаки насильства в сім'ї. Закон України "Про попередження насильства в сім'ї" визначає насильство в сім'ї як будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю [11,

с. 70]. Крім загальних ознак насильства, про які йшлося вище, насильство в сім'ї має свої особливості:

- суб'єктами є рідні люди – члени сім'ї;
- необхідність продовжувати спілкування насильника з жертвою, зберігати і підтримувати систему міжособистісних взаємовідносин [12, с. 183];
- повторюваність, циклічність;
- тривалість;
- наявність різного роду залежності між суб'єктами (матеріальна, емоційна);
- висока латентність;
- низький показник покарання винних судом (насильство, зазвичай, вчиняється без свідків, тому важко довести його вчинення; потерпілі часто забирають заяву про вчинення злочину, чи то через докори сумління, що покарають рідну людину, чи через страх, що стане ще гірше тощо);
- часте поєднання різних видів насильства;
- порушення, насамперед, особистих прав і свобод особи [13, с. 32];
- часто вчиняється під дією алкоголю, наркотичних речовин.

За формами прояву насильство найчастіше поділяють на фізичне та психічне, хоча виділяють також майнове [14, с. 18], сексуальне та економічне [11, с. 70], примус та словесне насильство [13, с. 29], емоційне [15, с. 84] тощо. Зупинимося на найбільш небезпечній формі насильства – фізичному насильстві.

Фізичне злочинне насильство – кримінально-протиправний вплив на організм іншої людини, який вчиняється проти її волі й спричиняє їй фізичну шкоду: смерть, погіршення здоров'я, порушення тілесної недоторканості, позбавлення особистої свободи (волі) [6, с. 501].

Гаухман Л. Д. фізичне насильство визначав як суспільно небезпечний протиправний вплив на організм іншої людини, вчинений проти її волі [16, с. 3].

Інші науковці під фізичним насильством розуміють усвідомлене протиправне використання фізичної сили для порушення тілесної недоторканості іншої людини поза її волею або всупереч їй [17, с. 189]; протиправний суспільно небезпечний вплив на організм іншої людини, який проявляється в порушенні тілесної недоторканості особи через зовнішні покрови тіла або внутрішні органи [18, с. 103]; насильство, яке проявляється в безпосередньому впливі на організм людини: нанесення побоїв, тілесних пошкоджень, катувань. В результаті фізичного насильства потерпілому можуть бути спричинені мучення, заподіяна шкода здоров'ю [19, с. 257].

Закон України "Про попередження насильства в сім'ї" фізичне насильство визначає як умисне нанесення одним членом сім'ї іншому члену сім'ї побоїв, тілесних ушкоджень, що може призвести або призвело до смерті постраждалого, порушення фізичного чи психічного здоров'я, нанесення шкоди його честі і гідності.

Насильство може проявлятися в нанесенні ударів, побоїв, поранень і в іншому впливі на зовнішні покрови тіла людини шляхом застосування фізичної сили, холодної та вогнепальної зброї або інших предметів, рідин, сипучих речовин і т. д., а також у впливі на внутрішні органи людини без пошкодження зовнішніх тканин, шляхом отруєння або обпоювання одурманюючими засобами [16, с. 76]. Крім цього, фізичне насильство може проявлятися у формі ляпасів, штовхання, мордування, катування, кидання предметів, обмеження реалізації фізичних потреб (їжа, сон), обмеження свободи пересування, відмови у допомозі при хворобі або травмі. Особливим підвидом фізичного насильства є сексуальне насильство, яке вчиняється у формі зґвалтування, тобто статевих зносин із

застосуванням фізичного насильства або з використанням безпорадного стану потерпілої особи, насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом – тобто будь-які дії сексуального характеру (крім природного статевого акту), які здатні задовольнити статево пристрасть особи. Це, зокрема, мужолозтво, лесб'янство, орогенітальний контакт, аногенітальний контакт, сурогатні форми статевих зносин, які імітують природний статевий акт, садиські дії сексуального характеру, сексуальний мазохізм [20, с. 366], введення різного роду предметів у піхву чи анальний отвір.

Найчастіше фізичне насильство проявляється в нанесенні різного роду тілесних ушкоджень, які визначаються як порушення анатомічної цілості органів та їх функцій, що виникає як наслідок дії одного чи кількох зовнішніх ушкоджуючих факторів [21, с. 144]. В свою чергу ушкоджуючий фактор – матеріальне тіло (предмет), речовина або явище, яке володіє здатністю спричиняти ушкодження [22, с. 67]. Відповідно до цих факторів тілесні ушкодження можна класифікувати на такі групи:

1. Ушкодження фізичними факторами:

- а) механічними (тупими чи гострими знаряддями травми, зброєю, енергією вибуху);
- б) термічними (високою або низькою температурою);
- в) електрикою (технічною, атмосферною);
- г) різними видами променевої енергії (світловим, рентгенівським і радіоактивним випромінюванням),
- д) зміною барометричного тиску газів (низьким і високим);
- е) звуком.

2. Ушкодження хімічними факторами (різноманітними отрутами, введеними ззовні, які викликають хімічні опіки та отруєння).

3. Ушкодження біологічними факторами (в основному біологічними агентами (патогенними мікробами, бактеріальними токсинами), за умови зараження ними штучним шляхом).

4. Ушкодження психічними факторами (дія переляку, погрози і т. д.).

5. Ушкодження комбінацією факторів (механічних і термічних, механічних і хімічних).

6. Ушкодження комбінованими факторами (електрострумом, який вражає людину і здійснює на неї хімічну, термічну і механічну дію тощо) [23, с. 48-49].

Досить рідко на практиці можна зустріти вияв фізичного насильства як однієї з форм насильства в сім'ї у чистому вигляді. У більшості випадків вони комбінуються: фізичне насильство поєднується з психічним, сексуальне від самого початку включає в себе фізичне насильство тощо.

Отож, в загальнонауковому значенні насильство – це умисний вплив однієї особи на іншу, який здійснюється проти або поза волею особи, на яку він спрямований, та тягне або може потягнути за собою заподіяння шкоди. Як правова категорія насильство – це суспільно небезпечний, протиправний, усвідомлений вплив на людину, який здійснюється проти або поза її волею і здатний спричинити їй органічну, фізіологічну або психічну травму, а також обмежити свободу її волевиявлення або дій.

Фізичне насильство – це усвідомлене використання фізичної сили з метою протиправного впливу на організм іншої людини поза її волею або всупереч їй, який проявляється в порушенні тілесної недоторканості особи через зовнішні покриви тіла або внутрішні органи. Найчастіше фізичне насильство проявляється в нанесенні різного роду тілесних ушкоджень, побоях, мордуваннях, обмеженні свободи пересування тощо.

Напрямами подальших наукових розвідок може бути розгляд питань співвідношення понять фізичного насильства та фізичного впливу,

фізичного примусу, агресії; питання взаємозв'язку фізичного насильства з іншими формами вчинення насильства в сім'ї.

Список використаних джерел

1. Гусейнов А. А. Понятия насилия и ненасилия / А. А. Гусейнов // Вопросы философии. – 1994. – № 6. – С. 35-41.
2. Новий тлумачний словник української мови / [уклад. В. Яременко, О. Сліпущко]. – К. : Аконіт, 2003. – Т. 2. – 926 с.
3. Даль В. Толковый словарь. Государственное издательство иностранных и национальных словарей / В. Даль. – М., 1956.
4. Політологічний енциклопедичний словник / [ред.-упоряд. В. П. Горбатенко]. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К. : Генеза, 2004. – 736 с.
5. Соціальна робота: Короткий енциклопедичний словник. – К. : ДЦССМ, 2002. – Книга 4. – 935 с.
6. Великий енциклопедичний юридичний словник / [за ред. Ю. С. Шемшученка]. – К. : ТОВ "Видавництво "Юридична думка", 2007. – 992 с.
7. Антонян Ю. М. Насильственная преступность в России / Ю. М. Антонян – М., 2001. – 104 с.
8. Сердюк Л. О понятии насилия в уголовном праве / Л. Сердюк // Уголовное право. – 2004. – № 1. – С. 51-52.
9. Симонов В. И. Преступное насилие: понятие, характеристика и квалификация насильственных посягательств / В. И. Симонов, В. Г. Шумихин. – Пермь, 1992. – 83 с.
10. Иванова В. В. Преступное насилие: Учебное пособие для ВУЗов / В. В. Иванова. – М. : ЮИ МВД РФ, Книжный мир, 2002. – 83 с.
11. Про попередження насильства в сім'ї: Закон України від 15 листопада 2001 року // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 10. – Ст. 70.

12. Орлов А. В. Психологическое насилие в семье – определение, аспекты, основные направления оказания психологической помощи / А. В. Орлов // Психолог в детском саду. – 2000. – № 2-3. – С. 182-187.
13. Лисюк Ю. В. Протидія насильству в сім'ї / Ю. В. Лисюк. – Одеса, 2007. – 162 с.
14. Старков О. В. Краткий словарь по криминологии / О. В. Старков. – Рязань, 1998. – 68 с.
15. Козубовський В. В. Соціальний захист неповнолітніх у Великій Британії (порівняльний аналіз) / В. В. Козубовський. – Ужгород : УжНУ, 2004. – 129 с.
16. Гаухман Л. Д. Насилие как средство совершения преступления / Л. Д. Гаухман. – М. : Юридическая литература, 1974. – 167 с.
17. Котельникова Е. А. Разграничение насильственных и ненасильственных преступлений против половой свободы и половой неприкосновенности / Е. А. Котельникова, В. Г. Шумихин // Правоведение. – 2008. – № 5 (280). – С. 188-195.
18. Хахуда Ю. Насильство як спосіб перешкоджання здійсненню виборчого права / Ю. Хахуда // Право України. – 2003. – № 4. – С. 102-103.
19. Солодников В. В. Социология социально-дезадаптированной семьи. / В. В. Солодников. – СПб. : Директ, 2007. – 384 с.
20. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К. : Каннон, А.С.К., 2002. – 1104 с.
21. Судова медицина: підручник / [В. В. Білкун, Л. Л. Голубович, П. Л. Голубович та ін.] ; ред. А. С. Лісового. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 480 с.
22. Попов В. Л. Судебная медицина: учебник / В. Л. Попов. – СПб. : Питер, 2002. – 608 с.
23. Тагаев Н. Н. Судебная медицина: учебник / под общей ред. А. М. Бандурки. – Х. : Факт, 2003. – 1253 с.

Хомич Т. М.

Фізичне насильство як одна із форм вчинення насильства в сім'ї

У статті досліджується зміст поняття насильства в загальнонауковому та правовому аспектах, а також фізичного насильства як однієї із форм його вчинення в сім'ї. Розкриваються ознаки насильства, його особливості в сімейній сфері та основні форми прояву фізичного насильства в сім'ї

Ключові слова: насильство, фізичне насильство, насильство в сім'ї, форми прояву насильства

Хомич Т. Н.

Физическое насилие как одна из форм совершения насилия в семье

В статье исследуются содержания понятия насилия в общенаучном и юридическом аспектах, а также физического насилия как одной из форм его совершения в семье. Раскрываются признаки насилия, его особенности в семейной сфере и главные формы проявления физического насилия в семье

Ключевые слова: насилие, физическое насилие, насилие в семье, формы проявления насилия

Khomych T. M.

Physical violence as a form of family violence

The notion of violence in scientific and legal aspects and physical violence as a form of family violence are researched in the article. The features of violence, the use of it in the family and the main forms of physical violence in the family are analyzed

Key words: violence, physical violence, family violence, forms of violence